

УДК 94: 342.3(477)"13/15"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.135.4.17>О. Ящук, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УЯВЛЕННЯ ПРО ВЕРХОВНУ ВЛАДУ В БІЛОРУСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ЛІТОПИСАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТИТУЛАТУРИ ПРАВИТЕЛЯ

Присвячено проблемі уявлень про верховну владу в пам'ятках білорусько-литовського літописання крізь призму вживаних авторами титулів правителя. Проаналізовано білорусько-литовські літописи першого зводу, що містять "Літописець великих князів литовських", другого зводу, до яких входить "Хроніка Великого князівства Литовського", та третій звід ("Хроніка Биховця"). Здійснено аналіз використовуваних авторами літописного тексту титулів правителя Великого князівства Литовського. Виявлено, що для аналізованого періоду відсутня усталена стандартизована формула титулування правителя. Проте при дослідженні структури вживання різної титулатури правителя встановлено, що, незважаючи на відсутність у літописних текстах єдиного підходу до титулування, найстійкішою формулою в усіх трьох зводах є титул "великий князь". Виявлено, що внаслідок коронації змінюється система уявлень про верховну владу. За текстами білорусько-литовських літописів також прослідковано сприйняття та засвоєння авторами титулів – "господарь", "пан" та "господин". Крім того, за текстами літописів досліджено вживання титулу "княжа", яке водночас є позначенням сина правителя та представників вищої аристократії князівського походження.

Ключові слова: уявлення, верховна влада, титул, великий князь, Велике князівство Литовське, білорусько-литовське літописання.

В історичній науці спостерігається постійний інтерес до проблеми влади, її характеру та конкретних носіїв. Проте, водночас, зазначена тенденція донині не призводила до створення спеціальних праць, присвячених поглядам інтелектуалів Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) на проблему влади, на прикладі пам'яток білорусько-литовського літописання. Розміщення у фокусі дослідження саме текстів білорусько-литовських літописів обумовлюється їх значущістю, як унікального феномена й інформативного джерела, що дозволяє реконструювати властиві авторам саме цього культурно-політичного простору уявлення про верховну владу.

Серед досліджень проблематики, пов'язаної із білорусько-литовським літописанням, слід відзначити роботи Н. Морозової, К. Гудмантаса, Я. Якубовського, Я. Юркевича, Л. Цітко, О. Шахматова, Т. Сушицького, М. Улащика, В. Чемерицького, А. Семянчук, Б. Флорі, М. Ючас та ін.

Джерельною базою дослідження є білорусько-литовські літописи першого зводу: Супрасльський, Слуцький, Никифорівський, Академічний, Віленський та "Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuanie", другого зводу: Археологічного товариства, Красинського, Рачинського, Ольшевський, Румянцевський та Евреїнівський, третього зводу: "Хроніка Биховця" та "Вавельський список". У центрі уваги при розгляді першого зводу розташовано "Літописець великих князів литовських" (далі – ЛВКЛ) як його оригінальну частину. У другому зводі головний акцент зроблено на "Хроніці Великого князівства Литовського" (далі – ХВКЛ), як оригінальній частині, що з'являється саме в цьому зводі. Третій звід досліджується комплексно, як основна пам'ятка використана "Хроніка Биховця" (далі – ХБ), як повніша.

Мета статті – здійснення аналізу уявлень про верховну владу крізь призму використовуваних авторами літописних текстів титулів правителя.

Хронологічні межі дослідження визначаються в межах другої половини XIV – першої половини XVI ст. й обґрунтовуються як характером інформації, наведеної в текстах досліджуваних літописних пам'яток, так і часом їхнього створення.

Важливим аспектом для розуміння рецепції верховної влади у свідомості авторів літописного тексту є визначення титулатури, під якою носії влади постають перед читачем у літописному тексті. В актових документах упродовж періоду, обмеженого викладом подій у білорусько-литовських літописах, відсутня усталена формула титулування правителя. Можна стверджувати, що титулування правителя присутнє, як у більш розширеному, так й у скороченому варіанті. Найвищим князів-

ським титулом у Великому князівстві Литовському був "великий князь" (він же "господарь").

Найстарішу частину першого зводу білорусько-литовського літописання формує ЛВКЛ. Першою згадкою, яку ми знаходимо в тексті літопису, є: "Apud ducem magnum Lithuanie Gediminum" [18, с. 115], або в руському тексті: "Великого князя Кедмина литовського было сынов 7" [13, с. 61]. Літописця насамперед цікавить походження сучасних йому правителів (синів Гедиміна), які, відповідно, є персоніфікованим уособленням верховної влади. Так, літописець наголошує на тому, що Кейстут – "отець великого князя Витовта" [13, с. 61], а Ольгирд, відповідно, "королев отець" [13, с. 61].

Таким чином, уже в першому повідомленні ЛВКЛ перший згадуваний князь – Гедимін – постає перед нами, маючи титул "Великого князя Кедмина литовського" [13, с. 61] ("ducem magnum Lithuanie Gediminum" [18, с. 115]). Особливо слід зацентувати на тому, що Гедиміна називають саме "литовським" князем, що є зовсім нетиповим для автора цієї частини літопису, оскільки справляє враження зовнішнього, дещо відстороненого погляду на великого князя. Слід зазначити, що саме литовські князі для автора ЛВКЛ є "своїми", що ми можемо побачити на прикладі наступних за Гедиміном великих князів: Ольгирда, Кейстута, Ягайла, Вітовта.

Дуже суперечливим є статус сина Гедиміна Євнутія. Так, у ЛВКЛ його згадують сім разів: перший раз – у переліку синів Гедиміна, наступна згадка – під час розподілу земель між синами Гедиміна: "Евнутія осадиль во Вильни В на великомъ княжени, а Кестутию Троки, Коръяту Новгородок, а Люборта приняя володимерьскыи князь к дотьце во Володимер и в Луцеськ и во вью землю Волыньскую" [13, с. 61], при цьому автор зауважує, що саме Євнутій посаджений Гедиміном на велике княжіння, після цього літописець починає йменувати його "великим князем" (у тексті маємо чотири згадки) і, після вигнання його з Вільно та посадження Ольгирда на велике князівство, ми маємо згадку про те, що "Евнутія даль Ижеславль" [13, с. 61]. Іншими словами, після втрати статусу верховного правителя Євнутій втрачає й титул "великого князя". Крім того, характер згадки про позбавлення Євнутія великокняжого статусу, наведений в Академічному та Віленському літописах, може вказувати на колективний характер верховної влади в уявленні літописця. Так він зазначає, що йому саме "дали" у володіння Жеславль, тобто дія була здійснена Кейстутом та Ольгирдом колективно, незважаючи на те, що великим князем було проголошено Ольгирда. Таким чином, ми бачимо

відображення у свідомості літописця існування системи колективного ухвалення рішень.

Факт того, що Євнутій є посадженим у Вільно, надає йому особливого значення в літописному тексті, що і відображається в його титулуванні як "великого князя". Характер реальної влади Євнутія є достатньо дискусійним внаслідок браку джерел, тож найпоширенішою серед дослідників є думка (сформульована ще у XIX ст. К. Стадницьким [19]), що репрезентує Євнутія спадкоємцем Гедиміна в ролі великого князя, який користувався верховною владою, хоча сучасні дослідники і зауважують, що, незважаючи на статус великого князя, інші сини Гедиміна ігнорували його права і здійснювали самостійну політику, а після смерті старшого сина Гедиміна Монвіда, Ольгирд і Кейстут організували змову й усунули Євнутія від влади [6, с. 786]. Проте логічною щодо цього питання є позиція В. Антоновича, на думку якого, після смерті Гедиміна ВКЛ виявилось розділеним на вісім уділів між його сімома синами та братом, а Євнутій був лише удільним князем, в уділ якого увійшли столиця, заснована Гедиміном, тому доцільніше вважати, що в цей проміжок часу жоден зі спадкоємців Гедиміна не користувався старшинством і достоїнством великого князя, доки двоє найсильніших та найздібніших із синів Гедиміна – Ольгирд і Кейстут – не вступили в союз з метою припинити невизначений порядок, що виник після смерті батька [2, с. 689–692]. Проте, незважаючи на реальний статус Євнутія, для літописця він є "великим князем" – єдиним уособленням верховної влади у ВКЛ. Це можна пояснити тим, що на час написання тексту ЛВКЛ "багатовладдя" у владній практиці ВКЛ не було і це позначилося на розумінні владних позицій правителів більш раннього періоду.

Починаючи з Євнутія, усі наступні верховні правителі ВКЛ називаються літописцем "великими князями", хоча присутні й анахронізми – так, у тексті частими є позначення Ягайла та Вітовта як великих князів у той час, коли реально статусу верховного правителя вони не мали. Зазначена тенденція модернізації тексту попередньої епохи може бути пояснена перенесенням своїх уявлень автором із сучасності, коли в його уявленнях Вітовт і Ягайло вже мали статус "великих князів" і цей титул був невіддільним від них.

Крім розширеної титулатури правителя – "великий князь" – літописний текст містить і скорочений варіант – "князь Ольгирд" [13, с. 61], проте такі випадки є поодинокими і не несуть певної ментальної настанови. На відміну від згадок про інших представників роду Гедиміновичів, які не претендують в авторських уявленнях на верховну владу і, відповідно, титулюються просто як "князь" або лише називаються за іменем, у цьому контексті яскравим є образ Скиргайла.

Зазначена тенденція щодо титулування верховного правителя в літописному тексті докорінно змінюється після укладання Кревської угоди 1385 р. та коронації великого князя Ягайла як короля Польщі. Так, ще навіть у Кревському договорі Ягайла титуловано як великий князь: "Nos Jagalo, virtute Dei dux magnus Litwanorum Rusiaeque dominus et haeres naturalis" [1, с. 424] ("Ми, Ягайло, з Божої ласки великий князь литвинів і Русі пан і дідич природжений" [1, с. 424]). То вже після цього в усіх актових документах він титулований винятково як король, при цьому може необов'язково зазначатися титул великого князя литовського.

Саме з особою Ягайла пов'язана трансформація поглядів на верховну владу, що позначилася і на літописному тексті. У статті за 1410 р., що містить повідомлення щодо війни з Орденем, уже акцептується нове

сприйняття верховної (саме королівської) влади, яке репрезентоване в особі Ягайла. Літописець спершу повідомляє "На ту осень бысть побоище королю Ягайлу, именем Владиславу, и князю великому Витовту Кесутевичу с немьци и с пруси" [13, с. 54]. Титулатура, уміщена в цьому повідомленні, відображає більшу значимість королівського титулу для літописця порівняно з великокнязівським. Незважаючи на те, що Ягайло продовжував залишатися великим князем, наводячи короткий варіант титулування, літописець обирає саме титул "король" як більш значущий порівняно з Вітовтом. Особливе ставлення до королівської влади тепер перенесено і на Ягайла. Ця традиція скорочення титулу правителя найяскравіше виявляється в аналізованому нами ЛВКЛ, де короткий титул "король", щодо польського короля часто зіставляється із більш повними титулами, застосованими до великих князів. У найкоротшому варіанті титулатури Ягайло постає перед нами як "король", тобто абсолютизується саме владна сторона, при тому, що Вітовт відображається як персоналія – це відображає зміну ставлення до правителя: тепер великий князь литовський, незважаючи на те, що він залишається місцевою верховною владою, у свідомості літописця відсувається на нижчу сходинку порівняно з королівською владою, яка займає першу сходинку уявної владної ієрархії.

Крім того, важливим є й те, що після коронації в літописному тексті за Ягайлом закріплюється позначення "король". Жодного разу до кінця ЛВКЛ його не згадують за іменем, а лише за титулом – він набуває особливого статусу в уявленнях автора. Водночас така зміна титулатури верховного правителя і, відповідно, набуття ним високого статусу короля, вилучає з повідомлень про нього титул "великий князь". Хоча, як бачимо з актових джерел, він продовжував репрезентувати себе і як великий князь. Проте літописець перестає вживати до Ягайла цей титул і переносить його на його намісника. Зокрема, великим князем починають титулувати Скиргайла і Вітовта, які насправді були лише представниками Ягайла в Литві.

Таким чином, ієрархія уявлення про владні титули доповнюється новою "сходинкою" – "король", внаслідок вищого її положення відповідно до попереднього титулу "великий князь"; правитель не може посідати одночасно ці дві "сходинки" і "великий князь" починає мислитися вже не як верховний правитель, а як його представник. Іншими словами, в уявленнях про титул правителя "великий князь" уже не усвідомлюється як уособлення верховної влади, поступаючись цим на користь титулу "король".

За "Повістю про Поділля", що є складовою ЛВКЛ, ми можемо простежити також рецепцію іншої складової повного титулу правителя ВКЛ – "господарь". Таке титулування правителя автором цієї частини літописного тексту можна пояснити саме особою автора, який, найвірогідніше, був світською людиною, близькою до офіційних установ ВКЛ. Саме тому мова "Повісті" нагадує мову актів і грамот ВКЛ – можливо, він був писарем великокнязівської канцелярії [13, с. 99–100].

До великих князів автор застосовує зазначене титульне позначення два рази: уперше до великого князя Ольгирда: "Коли господар был на Литовской земли князь великий Ольгирд" [13, с. 66], вдруге – до великого князя Вітовта: "А в тыя лѣта князь великий Витовт господарем стал на Литовской земли, и Подольская земля не хотела была послушна быти князя великого Витовта и Литовской земли" [13, с. 66]. Та одного разу цей титул непрямо застосовано до удільного князя Конstantина. Ми можемо дешифрувати цей титул і його значення в уявленнях літописця як загальне позначення

володаря будь-якого рівня владної ієрархії, що не є позначенням лише верховного правителя.

У другому зводі білорусько-литовського літописання (ХВКЛ) ми бачимо перенесення авторами літописів у свій текст більш розвинутої, порівняно з текстами першого зводу білорусько-литовського літописання, титулатури правителів.

Ураховуючи, що на період написання літописного тексту титул "князь" у ВКЛ мали не лише представники литовської великокнязівської династії, а й представники руських родів, перед автором постає необхідність виокремлення із загальної маси носіїв титула саме великого князя литовського. Так, щодо внутрішньої (тобто з позиції прийняття якої ведеться виклад подій) верховної влади, то в "ХВКЛ", як "свій" для літописця постає саме великий князь литовський, якого літописець іменує "великим князем" (або "великим князем литовським" у розширеному варіанті), на відміну від "князів руських", що виділяються в окрему групу. Зазначене протиставлення, базоване на тогочасних реаліях, ще раз підкреслює особливий статус правителя, який повинен формуватися в читача.

Щодо титулу правителя ВКЛ, то він вживається літописцем так само, як і в першому зводі білорусько-литовського літописання: як у скороченому варіанті "князь великий Шварно" [9, с. 130], так і в розширеному, з додаванням до статусної частини власницької: "великого князя Кгируса литовского" [9, с. 130]. Фактично, літописець при вживанні титулатури не дотримувався певної системи, частими є вживання лише імені без зазначення титулу. Проте найпоширенішою формою, особливо для часу правління однієї із ключових персон ХВКЛ – Гедиміна – є титулатура "великий князь": "князь великий Кгиндимин" [8, с. 95].

Вимальовуючи струнку систему уявлень про владу великого князя в історичному контексті, літописець не міг обійти своєю увагою простір, на який поширювалися прерогативи правителя. Для літописця важливими є акценти на конкретних столах, до яких прив'язується певний титул. Слід наголосити на тому, що така акцентція не була характерною для авторів першого зводу білорусько-литовського літописання, які означення "князь" у багатьох випадках прив'язували саме до особистості, а не до конкретного столу. Навіть генезу певного титулу автор "Хроніки ВКЛ" пов'язує вже з певним столом – так, після заснування Новогрудка літописець пише: "и вчинил собѣ князь великий в нем столецъ, и назвался князем великим новгородским" [9, с. 129].

За ХВКЛ ми також можемо простежити рецепцію іншої складової повного титулу правителя ВКЛ – "господарь". У тексті зміст титула "господарь" ("пан") еквівалентний змісту цього ж титулу у Статуті 1529 р., тобто повної абстрактизації влади, саме тому цей титул вживають окремо, без зазначення імені правителя.

За текстом ХВКЛ можемо спостерігати вживання до окремих представників роду Палемона титулу "княжа". Щодо вживання титулу "княжа" в актових джерелах слід зауважити, що він є складовою титулу правителя не ВКЛ, а Корони Польської. Внесення до складу титулатури правителя Корони Польської титулу "княжа Пруское" є наслідком інкорпорації частини пруських земель до складу Польщі за часів правління Казимира IV [14, с. 121–123], а з цього часу спостерігається і в кирилических документах, які мали, зокрема, і загальнодержавне значення на території ВКЛ. Наприклад, зазначений титул вживають у Судебнику Казимира 1468 р., виданому вже через два роки після другого Торунського миру, який закріпив інкорпорацію Королівської Прусії до складу Корони Польської [11, с. 336].

Ще одним із можливих пояснень уживання титулу "княжа" в тексті ХВКЛ може бути прямий вплив польського варіанта титулу "książe", ураховуючи наявність великої кількості полонізмів у літописному тексті [7, с. 221]. Проте Є. Карський у межах спеціального дослідження із зазначеної проблематики не виокремлює у списку полонізмів, що зустрічаються зокрема і в Літописі Красинського, терміна "княжа" [7, с. 246–249]. З огляду на це зазначену версію також ми вважаємо такою, що не знаходить достатнього обґрунтування.

Найбільш правдоподібним поясненням уживання в літописному тексті титулу княжа щодо Монтивіла (у назві одного з розділів "О княжати Монтивиле, Кгинбутове сынѣ" [10, с. 194]) та до Швинторога (у назві іншого розділу, "О княжати литовском Швинторозе, сыне Утенусовѣ" [8, с. 92]) є вживання цього титульного позначення до них, як до синів діючого правителя. Це твердження можна вважати достатньо обґрунтованим, ураховуючи існуючу практику титулування в офіційних документах.

Проте зазначене пояснення не може бути застосоване для дешифрування значення титулатури Палемона та його синів Борка і Кунаса.

Ураховуючи час створення першопочаткової частини ХВКЛ (початок XVI ст.), можна припустити, що на використання зазначеної титулатури в літописному тексті вплинули тенденції, що були притаманні тогочасному суспільству ВКЛ. А. Закжевський наголошує, що стан еліти ВКЛ тривалий час – до періоду дії Статуту 1588 р. – не був формально єдиним [21, с. 63]. Княжатами у ВКЛ впродовж XV–XVII ст. називали нащадків удільних князів, представників найвищої феодальної знаті, які до середини XVI ст. зберігали певну незалежність від великого князя. В ополченні військові загони княжат перебували окремо від повітових загонів бояр-шляхти і підпорядковувались безпосередньо своїм княжатам [5, с. 114]. Ю. Вольф висловив припущення, що причиною появи титулу "княжа" є диференціація в середовищі князів, яка вимагала виокремлення найбільш могутніх родів у князівському середовищі [20, с. ххі].

На прикладі літописних звісток про те, що Нерон "и княжатам, и панятом римским, и шляхтам, и всему посолству кривды и втисненя великия чинил" [9, с. 128] та інших, ми бачимо перенесення сучасної автору соціальної структури на часи існування Римської імперії. Зазначене перерахування станів є типовим для часу написання ХВКЛ; так, ми бачимо подібні звороти у Статуті 1529 р. У вищенаведених літописних звістках, крім того, Палемон перебуває в уявлюваній літописцем системі влади Римської імперії і, таким чином, розміщується не на найвищій владній "сходинці", тобто не є уособленням правителя, а є лише представником римської аристократії. Після здійснення мандрівки й осідання в Жемайтії, його титулатура не змінюється – він продовжує титулуватись, як "княжа". У свідомості літописця Палемон залишається в попередній владній системі, виконуючи роль засновника династії, він водночас і сам залишається лише представником римської аристократії. Таку саму ситуацію щодо титулування ми спостерігаємо й у випадку синів Палемона – вони також зберігають титул "княжата". Фактично, створивши новий державний організм, Палемонівці не здійснили зафіксований у тексті акт вокняжіння, тому вони не переносяться в нову систему уявлень про владу. Актуалізація нової системи відбувається шляхом вокняжіння вже наступного покоління.

Держава в ХВКЛ постає не лише як стіл того чи іншого великого князя, а і як інституціоналізоване відображення багатонаціонального, багатоконфесійного та мультикультурного політичного народу ВКЛ, який сформувався в першій половині XVI ст. [17, с. 65].

У літописному тексті відбувається суб'єктивізація держави як інститута та суб'єкта владної дії. Крім того, відбувається перехід від описової форми назви держави, що була характерною ще в XIV–XV ст., до повноцінної титульної форми держави, яку в літописному тексті згадують, як у короткій формі, так і в розширеній. У найкороткшій формі ми маємо "Великое княжество Литовское" [8, с. 94–95], у розширеній формі назва держави звучить як: "на великом князени Литовском и Жомойтском, и Руском" [8, с. 95], "на князствѣ Литовском и Жомойтском, и Руском" [10, с. 199].

Слід зауважити, що форма, де в титулі держави на другому місці стоїть саме Жемайтія, є вживаною в тексті ХВКЛ. Це цілком вписується в загальну тенденцію ієрархії влади, яку вибудовує у свідомості читача автор ХВКЛ. Загалом, на чому наголошував В. Чемерицький [16, с. 151], автор свідомо віддаляє Литву від Русі, підвищуючи роль першої та понижуючи роль останньої. Зазначене особливе ставлення ми можемо спостерігати і на прикладі титульного позначення держави.

Проте, незважаючи на вживання назви держави в інституціоналізованій формі, у літописному тексті також продовжується вживання й описової форми: "на земли Литовской" [9, с. 129], "Жемоитская земля" [9, с. 128], що свідчить про значний вплив попередньої традиції та неукоріненість нових уявлень у свідомості авторів ХВКЛ.

Розглядаючи особливості титулатури правителя у третьому зводі білорусько-литовського літописання (ХБ), слід звернути увагу, що серед ідентифікованих нами 1008 уведень у літописний текст особи "свого" правителя, у 458 випадках (тобто 45,44 %) він постає перед нами з титулатурою "великий князь", при цьому в 429 випадках (з яких 17 без уживання імені) у складі титула не згадують власницької частини.

Щодо титулу правителя ВКЛ, то він вживається літописцем як у скороченому варіанті "великий князь" із додаванням імені, так і в розширеному з додаванням певної власницької частини. Фактично, літописець при вживанні титулатури також не дотримувався певної системи, частими є вживання лише імені без уживання титулу; загалом по тексту ХБ це 229 згадувань (що є другою за чисельністю групою у 22,72 %).

У ХБ продовжуємо спостерігати тенденцію до підкреслення наголосу в титулі на конкретних столах. Слід наголосити на тому, що така акцентуація не була характерною для авторів першого зводу, проте вже спостерігалася у другому.

Літописний текст містить і скорочений варіант титулатури – "князь", проте такі випадки є поодинокими (лише 9,33 % від загальної кількості згадок) і не несуть певної ментальної настанови.

За текстом ХБ відшукуємо рецепцію повної піраміди світової владної ієрархії. Так, на з'їзді в Луцьку присутній імператор Священної Римської імперії, якому, відповідно, і належить вища світська влада, водночас вища церковна влада належить папі римському.

У тексті ХБ зміст титула "господарь" ("пан") також еквівалентний змісту цього ж титула у Статуті 1529 р. (наприклад, "Господар шлюбуєть никого не карати" [12, с. 52]), тобто повної абстрактизації влади, саме тому цей титул в більшості випадків вживають окремо, без зазначення імені правителя. У літописному тексті титул "господарь" є синонімом правителя загалом. Що підтверджує зокрема і згадка про приєднання до своїх володінь Гедиміном Жемайтії: "ot nemcow odstupaia u prystupia ko hospodaru swojemu pryrozonomu Gidyminu" [15, с. 136]. Важливо зауважити, що саме до титулу "господарь" вживають, як ми бачимо у наведеній звістці, означення "природжений".

У літописному тексті знаходимо ще одне позначення, що застосовують до особи правителя – термін "господин". Застосування звороту "господин" не може бути ідентифіковане як прямий відповідник титулу "господарь", а є радше почесним позначенням, у даному випадку застосовуваному до суб'єкта, наділеного верховною владою, що ми бачимо як на прикладі згадки у ХБ, так і на прикладі актового матеріалу.

За текстом хроніки ми бачимо також рецепцію ще одного титулу, належного правителю ВКЛ, як носію верховної влади, а саме титул "пан", приклади вживання якого ми знаходимо зокрема і в актових джерелах. Титул "пан" вживають не синонімічно до поняття "правитель" як титул "господар", а прямо у значенні "правитель". Інакше кажучи, у цьому випадку ми маємо справу з повною абстрактизацією влади.

Таким чином, можна висунути узагальнююче припущення про те, що в уявній системі поглядів авторів-упорядників хроніки щодо абстрагованого поняття "правитель", найбільшу абсолютизацію владного сенсу містить титул "пан", який вживають у прямому значенні "правитель", титул "господар" вживають синонімічно, а титул "господин" серед цих трьох аналогів має найслабше навантаження владного сенсу.

За текстом ХБ ми також можемо спостерігати вживання до окремих представників роду Палемона титулу "княжа", характер якого є подібним до літописів другого зводу.

Також було здійснено аналіз структури вживання різної титулатури правителя і встановлено, що, незважаючи на відсутність у літописних текстах єдиного й усталеного підходу до титулування, найстійкішою формулою титулування в усіх трьох зводах є застосування до певного правителя титулу "великий князь", найчастіше із додаванням імені. Так саме такий спосіб титулування застосовують у 72,52 % випадків у ЛВКЛ, 28,33 загалом по тексту ХВКЛ (проте, якщо враховувати лише безсумнівно реальних правителів із династії Гедиміновичів, без легендарних князів, то це 67,92 %). А в ХБ зазначену формулу вживають у 40,87 % випадків загалом по тексту.

Практика титулування після коронацій змінюється для всіх представників династії, починаючи від Ягайла, і для всіх наступних правителів Великого князівства Литовського, що мали королівське достоїнство; найхарактернішими прикладами в тексті є Казимір та Олександр. Щодо королівського титулу варто зазначити, що по ХБ відповідно це 3,65 % випадків уживання титулу "великий князь" проти 80,21 % "король" після коронації відповідного монарха. Іншими словами, в уявленнях про титул правителя "великий князь" уже не усвідомлюється як уособлення верховної влади, поступаючись цим на користь титулу "король".

У статті було здійснено аналіз уявлень про верховну владу крізь призму використовуваних авторами літописного тексту титулів правителя. Виявлено, що для аналізованого періоду відсутня усталена стандартизована формула титулування правителя. Найвищим князівським титулом у ВКЛ був "великий князь". Крім розширеної титулатури правителя – "великий князь", літописний текст містить і скорочений варіант – "князь". Також було здійснено аналіз структури вживання різної титулатури правителя і встановлено, що, незважаючи на відсутність у літописних текстах єдиного та усталеного підходу до титулування, найбільш стійкою формулою титулування в усіх трьох зводах є застосування до певного правителя титулу "великий князь", після коронації окремих представників династії змінюється система їх титулування. Так, практика титулування після коронацій змінюється для всіх представників династії, починаючи від Ягайла і для всіх наступних правителів ВКЛ, що ма-

ли королівське достоїнство. Незважаючи на те, що правитель продовжував залишатися великим князем, наводячи короткий варіант титулування, літописці обирають саме титул "король", як найбільш значущий, який займає першу сходинку уявної владної ієрархії. За текстами білорусько-литовських літописів також простежується рецепція авторами іншої складової повного титулу правителя ВКЛ – "господар" та титулів "пан" і "господин". Крім того, за текстами літописів досліджено вживання титулу "княжа", яке одночасно є позначенням сина правителя та представників вищої аристократії князівського походження.

На підставі усього вищевикладеного можна говорити про надзвичайно велике значення, яке мають білорусько-литовські літописи для реконструювання уявлень інтелектуалів ВКЛ. Проведене дослідження не висчерпує усього спектру питань, пов'язаних із обраною проблематикою і може становити частину більшої праці.

Список використаних джерел:

1. Акт Краўскай уніі 1385 г. // Вялікае княства Літоўскае Энцыклапедыя. Т. 3: Дадатак. А–Я. – Мн., 2010. – С. 424–425.
2. Антонович В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда / В.Б. Антонович // Моя словідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський ; вст. ст. та комент. В. Ульяновського. – К. : Либідь, 1995. – С. 622–743.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – К., 1893. – Ч. VIII. – Т. I.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 7: Гляденье-Девичество / склад. Т.І. Білізюк і ін.; ред. А.М. Булыка. – Мн.: "Навука і тэхніка", 1986. – 303 с.
5. Грыцкевіч А. Княжаты / А. Грыцкевіч // Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: ў 2 т. – Мінск: БелЭН, 2006. – Т. 2.
6. Грыцкевіч А. Яўнут / А. Грыцкевіч // Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя: ў 2 т. – Мінск: БелЭН, 2006. – Т. 2.
7. Карский Е.Ф. О языке так называемых литовских летописей / Е.Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 714 с.
8. Летопись Археологического общества // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXV: Летописи белорусско-литовские. – М.: Изд-во "Наука", 1980. – С. 91–102.
9. Летопись Красинского // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXV: Летописи белорусско-литовские. – М.: Изд-во "Наука", 1980. – С. 128–144.
10. Румянцевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXV: Летописи белорусско-литовские. – М.: Изд-во "Наука", 1980. – С. 193–213.
11. Старостина И.П. Судебник Казимира 1468 г. / И.П. Старостина // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования, 1988–1989 гг. – М.: "Наука", 1991.
12. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. – Т. I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – О.: Юридична література, 2002. – 464 с.
13. Супрасльська летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. XXXV: Летописи белорусско-литовские. – М.: Изд-во "Наука", 1980. – С. 36–67.
14. Тымовский М. История Польши / М. Тымовский, Я. Кеневич, Е. Хольцер; пер. с польск. – М.: Изд-во "Весь Мир", 2004. – 544 с.
15. Хроника Быховца // Полное собрание русских летописей. – М.: Изд-во "Наука", 1975. – Т. XXXII. – С. 128–173.

16. Чамярыцкі В.А. Беларуска літаратура як помнікі літаратуры. Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў / В.А. Чамярыцкі. – Мінск, 1969. – 192 с.

17. Kiaupienė J. Swoistość systemu prawno-ustrojowego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVI wieku / J. Kiaupienė // Europa Środkowowschodnia od X do XVIII wieku – jedność czy różnorodność / pod red. K. Baczkowskiego i J. Smolucha. – Kraków, 2005. – P. 63–67.

18. Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae // Полное собрание русских летописей. Т. XXXV: Летописи белорусско-литовские. – М.: Изд-во "Наука", 1980. – С. 115–117.

19. Stadnicki K. Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy: Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat. Wyd. nowe, przerob. i powiększ. / K. Stadnicki. – Lwów, 1881. – 273 s.

20. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa, 1895. – 698 s.

21. Zakrzewski A. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo / A. Zakrzewski. – Warszawa: Campidoglio, 2013. – 297 s.

References:

1. Akt Krewskai unii 1385. (2010) In: Vialikae knyastva Litovskae. Encyklopedyia. Minsk: BelEn. Vol. 3, 424–425.
2. ANTONOVYCH, V.B. (1995) Ocherk istorii Velikogo kniazhestva Litovskogo do smerti velikogo knyazyia Olgerda. In: Antonovych, V.B. Moia spovid: Vybrani istorichni ta publitsystichni tvory. Kyiv: Lybid, 622–743.
3. ANON (1893) Arxiv Yugo-Zapadnoj Rossii. Vol. VIII. Ch. I Kyiv.
4. Bulyka A.M. (1986) Histarychny slownik belaruskai movy. Minsk: "Navuka i tekhnika". Vol. 7.
5. HRYCKEVICH, A. (2006) Knyazhaty. In: Vyalikae knyastva Litovskae. Encyklopedyia. Minsk: BelEn. Vol. 2, p. 114.
6. HRYCKEVICH, A. (2006) Yawnut. In: Vyalikae knyastva Litovskae. Encyklopedyia. Minsk: BelEn. Vol. 2, p. 786.
7. KARSKIJ, E.F. (1962) O yazyke tak nazyvaemykh litovskikh letopisej. In: Karskij E.F. Trudy po belorusskomu i druhim slavianskim yazykam. Moscow: Izdatelstvo AN SSSR.
8. Letopis Arkheolohicheskoho obshchestva (1980) In: Polnoe sobranie russkikh letopisej. Moscow: Izdatelstvo "Nauka". Vol. XXXV, p. 91–102.
9. Letopis Krasinskoho (1980) In: Polnoe sobranie russkikh letopisej. Moscow: Izdatelstvo "Nauka". Vol. XXXV, p. 128–144.
10. Rumiancevskaja letopis (1980) In: Polnoe sobranie russkikh letopisej. Moscow: Izdatelstvo "Nauka". Vol. XXXV, p. 193–213.
11. STAROSTINA I.P. (1991) Sudebnik Kazimira 1468. In: Drevnejshye gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniya, 1988–1989 hh. Moscow: Izdatelstvo "Nauka".
12. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho (2002). Odesa: Yurydychna literatura. Vol. I.
13. Supraslskaya letopis (1980) In: Polnoe sobranie russkikh letopisej. Moscow: Izdatelstvo "Nauka". Vol. XXXV, p. 36–67.
14. TYMOVSKIJ, M.; KENEVICH, Ya.; XOLCER, E. (2004) Istoriya Pol'shy Moscow: Izdatelstvo "Ves Mir".
15. Khronika Bykhovca (1975) In: Polnoe sobranie russkikh letopisej. Moscow: Izdatelstvo "Nauka". Vol. XXXII, p. 128–173.
16. CHAMIARYCKI, V.A. (1969) Belaruskiya letapisy yak pomniki litaratury. Uzniknenne i litaraturnaya historyya pershyx zvodav. Minsk.
17. KIAUPIENĖ, J. (2005) Swoistość systemu prawno-ustrojowego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVI wieku. In: Europa Środkowowschodnia od X do XVIII wieku – jedność czy różnorodność. Kraków, p. 63–67.
18. Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae (1980) In: Polnoe sobranie russkikh letopisej. Moscow: Izdatelstvo "Nauka". Vol. XXXV, p. 115–117.
19. STADNICKI, K. (1881) Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy: Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat. Lwów.
20. WOLFF, J. (1895) Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa.
21. ZAKRZEWSKI, A. (2013) Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo. Warszawa: Campidoglio.

Надійшла до редколегії 04.10.17

O. Yashchuk, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE IDEA OF THE SUPREME AUTHORITY IN THE BELARUSIAN-LITHUANIAN CHRONICLES THROUGH A PRISM OF RULER'S TITLES

The article is devoted to the problem of representations of supreme power in the Belarusian-Lithuanian chronicles through a prism of the ruler's titles. The author analyzed the first code of the Belarusian-Lithuanian chronicles, that containing the "Chronicle of the Grand Dukes of Lithuania", the second code, that containing the "Chronicle of the Grand Duchy of Lithuania", and the third code ("The Chronicle of Bichovets/The Bychowiec Chronicle"). It was found that for the analyzed period there is no established standardized formula for the ruler's titles. However, in the study of the structure of titles found that the most stable formulation of the title in all code of the Belarusian-Lithuanian chronicles is the title "Grand Duke". It is revealed that the system of representations of supreme power changes after coronation. Investigated the use of the title "hospodar", "pan" and "hospodyn" in the Belarusian-Lithuanian chronicles. Investigated the use of the title "kniazha" which at the same time is the designation of the son of the ruler and representatives of the supreme aristocracy of princely descent.

Key words: idea, supreme authority, title, grand duke, Grand Duchy of Lithuania, Belarusian-Lithuanian chronicles.